

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.634.001.76 (477+4)

Г. Чанишева,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України,
декан соціально-правового факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВНИЧОЇ (ЮРИДИЧНОЇ) ОСВІТИ ДЛЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКА ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ПРАВНИЧОЇ ПРОФЕСІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

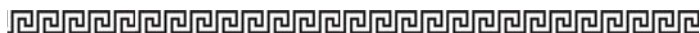
У сучасний період проведення ефективних реформ судової системи, правоохоронних органів потребує нових підходів до підготовки фахівців із вищою юридичною освітою відповідно до європейських стандартів. Основні напрями вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії визначені в проекті відповідної Концепції, запропонованої для широкого обговорення.

Розробка проекту Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти є важливою й необхідною, зумовленою потребами часу. Сьогодні в юридичній освіті накопичилося чимало проблем, які вимагають негайного вирішення. Якість юридичної освіти значно знижує відсутність науково обґрунтованої методологічної основи розвитку юридичної освіти в Україні, державного стандарту юридичної освіти разом із відсутністю стандартів юридичної професії. Удосконалення вищої юридичної освіти має відбуватись у нерозривному зв'язку з визначенням структури самої юридичної професії, її кваліфікаційних вимог і професійних стандартів.

У проекті Концепції порушується чимало актуальних питань, міститься

низка новел. Проект Концепції ґрунтується на розумінні професії правника як професійної незалежної професії, спрямованої на утвердження верховенства права та захист прав і свобод людини. Такий підхід до розуміння цієї професії є виправданим, оскільки в сучасному світі проблема забезпечення поваги й додержання прав людини має загальне значення. Забезпечення прав і свобод людини – це вже не тільки внутрішньодержавна справа, а мета всього світового товариства, для якого докторини, стандарти прав і свобод людини є проблемою глобального характеру. Особливу роль у забезпеченні прав і свобод людини відіграють представники правничої професії, з метою вдосконалення підготовки яких і розроблено проект Концепції.

Велике значення мають такі положення проекту Концепції, як перелік загальних і спеціальних компетентностей, якими повинні володіти правники, стандарти правничої освіти, спроба визначити новітні методики викладання у правничій школі, впровадження єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальності «Право» тощо. У проекті Концепції зроблено акцент на значенні практичної підготовки, яка є важливим складником програми

правничої освіти і спрямована на формування первинних умінь і практичних навичок правозастосування.

Водночас щодо структури і змісту розробленого проекту Концепції видається необхідним висловити такі зауваження.

По-перше, зі змісту проекту не зрозуміло, які саме європейські стандарти вищої освіти були враховані розробниками Концепції та які доцільно враховувати для фахової підготовки правника, про які йдеться в назві, пункті 3 проекту Концепції.

По-друге, істотна (в концептуальному сенсі) частина проекту Концепції присвячена професії правника. Два розділи концепції (розділ I «Розуміння фаху правника», розділ IV «Загальний доступ до правничої професії») стосуються переформатування й унормування юридичної професії.

Розробники проекту Концепції фактично вийшли за межі завдань, визначених у п. 2, серед яких – пропонування цілеспрямованої науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правничої освіти в Україні; визначення шляхів удосконалення законодавства, що покращуватиме якість правничої освіти; усунення негативних тенденцій, що виникають у результаті неналежного регулювання правничої освіти; забезпечення якісної правничої освіти; забезпечення якісного та прозорого оцінювання рівня кваліфікації випускників правничих шкіл; забезпечення якісних наукових досліджень у сфері праці й інші завдання, оскільки в розділі I «Розуміння фаху правника» у пунктах 9–12 устанавлюються перелік правничих професій, умови доступу до професій судді, адвоката, прокурора й нотаріуса, до посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, а також професійної діяльності у сфері права. Ці питання не належать до компетенції Міністерства науки і освіти України, а мають бути врегульовані в спеціальних Законах України «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру» тощо.

Тлумачення розуміння фаху правника (розділ 1) і встановлення умов загального доступу до правничої професії (розділ 4) також не належать до компетенції Міністерства освіти і науки України. Очевидно, що робоча група, утворена Наказом Міністерства освіти і науки України «Про утворення робочої групи з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти в Україні» від 05.07.2016 № 787, яка переважно складається з представників юридичної освіти, повноважень на визначення та реформування юридичної професії не мала. Для вирішення цих питань доцільно було б створити міжвідомчу робочу групу, до складу якої включити й представників Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Ради адвокатів України, інших органів самоврядування юридичних професій тощо. Завданням такої групи могло б стати розроблення проекту Закону України, в якому варто визначити такі важливі категорії, як юридична професія (професія правника), перелік юридичних (або правничих) професій, умови доступу до них тощо. Ураховуючи значущість професії юриста у формуванні демократичної правової держави, ці питання мають бути врегульовані на законодавчому рівні, а не в наказі Міністерства освіти і науки України.

У зв'язку з цим наявність у проекті Концепції розділів I і IV видається недоцільною, вони мають бути виключені зі структури та змісту проекту Концепції, в якій варто залишити розділи II «Стандарт правничої освіти», III «Якість юридичної освіти та рейтингове оцінювання правничих шкіл», V «Дослідницька та практична складова під час викладання в правничих школах», VI «Самоврядність правничих шкіл», відповідно, змінивши їх нумерацію.

По-третє, деякі положення проекту Концепції не узгоджені із Законом України «Про вищу освіту». У проекті відсутнє визначення поняття «вища юридична освіта» з урахуванням положень зазначеного Закону.

Відповідно, у формальному визначенні вищої юридичної освіти має бути посилення на здобуття особою вказаних знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей у вищому навчальному закладі в такій галузі знань, як «право», за певною кваліфікацією та рівнем вищої освіти.

Законом України «Про вищу освіту» передбачені такі рівні вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень.

Водночас у проекті Концепції робиться висновок про необхідність установлення обсягу освітньої програми вищої правничої освіти не менше ніж 300 кредитів ЄКТС, тобто фактично про необхідність запровадження так званої «наскрізної» магістерської програми, що виключає чинну нині дворівневу систему підготовки юристів (бакалавр – магістр), зважаючи на те що рівні «молодший спеціаліст» і «спеціаліст» не передбачені новим Законом України «Про вищу освіту», а початковий рівень під питанням. Відмова від дворівневої системи підготовки юристів не відповідає ані чинному законодавству України, ані загальноєвропейським тенденціям щодо просування Болонського процесу у сфері юридичної освіти.

Очевидно, що за відсутності формальної визначеності щодо юридичної професії та її складників, професійних стандартів робити висновки про виключно одноступеневу модель вищої юридичної освіти (так званої «наскрізної магістратури») передчасно.

На стан юридичної освіти впливає такий важливий фактор, як відсутність стандарту вищої юридичної освіти і професійних стандартів, які б стали серйозним орієнтиром для юридичних вищих навчальних закладів у створенні/модернізації власних освітніх програм. При цьому прийняття

професійних стандартів є первинною умовою реформування змісту юридичної освіти, оскільки такий стандарт є ключовим під час створення стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 «Право». У середовищі роботодавців (60%) та експертів (85%) є розуміння необхідності розробки й запровадження професійних стандартів, проте бракує знання щодо їх змісту, функцій і механізмів розробки. На думку більшості експертів, професійні стандарти мають бути основою для вироблення освітнього стандарту. Це – механізм визначення змісту предметів, їх співвідношення, організації практики, процедур оцінювання знань, методів формування практичних умінь і навичок.

У проекті Концепції не враховано третій (освітньо-науковий) і науковий рівні вищої освіти, що також суперечить Закону України «Про вищу освіту».

По-четверте, у проекті Концепції має місце нечітке визначення розуміння правничої професії: у преамбулі йдеться про розуміння фаху правника як «професійно незалежної професії, спрямованої на утвердження верховенства права та захист прав і свобод людини»; у п. п. 1 і 4 – про розуміння «фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини», а далі в п. 4 – вже тільки про «утвердження розуміння фаху правника як професії, спрямованої на захист прав і свобод людини»; у п. 2 одним із завдань Концепції називається «утвердження розуміння правничої професії як професійно незалежної, спрямованої на захист прав людини і підтримання правосуддя»; у п. 5 одним із завдань правника визнається «утвердження верховенства права через гарантування, утвердження і захист прав і свобод людини або забезпечення ефективного публічного обвинувачення»; у п. 7 основна мета діяльності правника визначається як «захист прав та свобод людини, у тому числі у стосунках з органами державної влади та місцевого самоврядування».

Основним завданням правника в проекті Концепції визначено «утвердження верховенства права через гарантування, утвердження і захист прав і свобод людини або забезпечення ефективного публічного обвинувачення». Окрім тавтології з поняттями «утвердження ... через ... утвердження», що не дає змоги зрозуміти значення відповідного положення, варто вказати й на змістову обмеженість завдання правника.

Розробники проекту Концепції звели завдання правника до захисту прав і свобод людини. Це – дуже важливо. Однак низка правничих професій, наприклад юриста-міжнародника, спрямована не на захист прав і свобод людини або забезпечення ефективного публічного обвинувачення, а на захист прав та інтересів держави. Відповідними завданнями не охоплюються напрями діяльності правників у сфері юридичної освіти як такої, юридичної науки, юрисконсультів комунальних і державних організацій тощо.

Загальним зауваженням до проекту Концепції є звуження розуміння її розробниками спрямованості правничої професії лише потребами правосуддя та ігнорування всього розмаїття професійної діяльності правників,

По-п'яте, у проекті Концепції, окрім поняття вищої юридичної освіти, не визначено й низку інших важливих понять: стандарт правничої освіти, якість юридичної освіти, правничі школи, новітні методики викладання у правничій школі тощо. Незрозумілим є застосування в назві і змісті проекту подвійної термінології – правнича та юридична освіта. При цьому в назві проекту Концепції вживається термін «правнича (юридична) освіта», у тексті – «правнича освіта», а в назві розділу III – «юридична освіта».

У п. 9 до правничих професій зараховано тільки професії судді, адвоката, прокурора та нотаріуса, що також не узгоджується з Національним класифікатором України «Класифікатор професій ДК 003:2010», яким передбачені й інші професії. Наприклад, у підрозділі 242

«Професіонали в галузі правознавства, прокурорського нагляду, правосуддя та правоохоронної діяльності», крім адвокатів і прокурорів, суддів, передбачені ще професіонали в галузі правознавства та прокурорського нагляду, наукові співробітники (правознавство), професіонали в галузі правоохоронної діяльності, професіонали кримінально-виконавчої служби, інші професіонали в галузі правознавства.

Перелік професійної діяльності у сфері права, передбачений п. 12, також є неповним, що не відповідає зазначеному вище Класифікатору професій ДК 003:2010.

По-шосте, не всі передбачені в п. 2 завдання Концепції отримали належне відображення в структурі та змісті проекту. Ідеться про такі завдання, як визначення шляхів удосконалення законодавства, що покращуватиме якість правничої освіти, а також усунення негативних тенденцій, які виникають у результаті неналежного регулювання правничої освіти. Проте в проекті Концепції жодної пропозиції шляхів удосконалення законодавства, що покращуватиме якість правничої освіти, не сформульовано.

У проекті Концепції відсутні гарантії невторчання держави у зміст і методологію підготовки правників, гарантовану Болонською декларацією та іншими загальноєвропейськими стандартами.

Зокрема, проект Концепції має бути доповнений положеннями про невторчання держави в методику викладання, співвідношення різних форм навчання, аудиторної та самостійної роботи тощо, зокрема, у зв'язку із запровадженням єдиних стандартів і єдиних кваліфікаційних екзаменів.

У проекті Концепції не передбачено потреби запровадження тестування з «Основ правознавства» для вступників у вищі юридичні навчальні заклади (до-вишівська підготовка).

По-сьоме, проект Концепції прямо обмежує автономію вітчизняних вищих юридичних навчальних закладів у частині встановлення єдиного державно-

го кваліфікаційного іспиту зі спеціальності «Право» (п. 34), не враховуючи тієї обставини, що підготовка юристів здійснюється за певними спеціалізаціями, які неможливо врахувати під час складання зазначеного іспиту.

Недоліками проекту варто визнати зведення галузей системи права України тільки до конституційного, адміністративного, адміністративного процесуального, цивільного, цивільного процесуального, кримінального і кримінального процесуального права (п. 17); обмеження обсягу підготовки фахівців зі спеціальності «Право» за кошти фізичних і юридичних осіб до 50% (п. 29), що порушує конституційне право на освіту і є неприйнятним в умовах скорочення державного замовлення. При цьому незрозуміло, як саме встановлення загального обсягу підготовки фахівців зі спеціальності «Право», який не може перевищувати кількість, що становить суму з 50% обсягу державного замовлення та 50% за кошти фізичних і юридичних осіб, переслідує, як зазначено в п. 29, «мету належного забезпечення якості правничої освіти».

Незрозумілою є відсутність у переліку спеціальних компетентностей (п. 17) знання засад, принципів та інститутів трудового права, господарського права й господарського процесуального права, екологічного, аграрного, митного, фінансового права, інших самостійних галузей системи права України. Також не відображено у спеціальних компетентностях знання окремих галузей правознавства (не права): криміналістики, кримінології, судової медицини тощо. Підхід розробників проекту Концепції в цьому випадку є безсистемним і нелогічним.

З акцентуванням уваги на значенні практичної підготовки як важливого складника програми правничої освіти в п. 24 проекту Концепції встановлюється обмежений перелік баз проходження практики, в якому не передбачено низку правоохоронних органів.

До спеціальних компетентностей у п. 17 зараховано також знання міжна-

родних стандартів прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини. Міжнародні стандарти прав людини за своїм змістом є більш широкою категорією, ніж європейські стандарти прав людини, проголошені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У літературі під міжнародними стандартами прав людини розуміються такі різномірні норми, як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості.

Оскільки в проекті Концепції в розумінні професії правника акцент зроблено на захисті прав і свобод людини, то доцільно було б, замість вищезазначеної спеціальної компетентності, передбачити таку компетентність, як знання основ загальної теорії прав людини, в межах якої вивчаються в тому числі і юридичні механізми захисту прав людини.

По-восьме, чимало положень проекту Концепції мають декларативний характер, є нечіткими й потребують конкретизації. Зокрема, це стосується п. 22, в якому передбачаються «новітні методики викладання в правничій школі», які насправді в цьому пункті відсутні (йдеться про обмеження методики постатейного відтворення нормативно-правових актів, упровадження мережевих освітніх технологій та елементів навчання для дорослих, розв'язання практичних завдань, розгляд судової практики, підготовку письмових робіт, тобто методики, які вже давно застосовуються в навчальному процесі), переліку та змісту загальних і спеціальних компетентностей (п. 17), розуміння фаху правника (преамбула, п. п. 4, 5, 7 тощо), проголошення завдань (п. 2), які фактично не реалізуються в змісті проекту Концепції (пропонування цілеспрямованої, науково обґрунтованої методологічної основи розвитку правничої освіти в Україні, визначення шляхів удосконалення законодавства, що покращуватиме якість правничої освіти, й деяких інших).

Зазначені зауваження дають підстави для висновку, що запропонований для обговорення проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії суперечить європейським стандартам у сфері вищої освіти, Закону України «Про вищу освіту», іншим законам України, не передбачає науково обґрунтовану методологічну основу розвитку вищої юридичної освіти в Україні, містить пряме втручання в стандарти професії юриста, суттєво обмежує гарантовану законом автономію вищих юридичних закладів України, фактично не вдосконалює, а гальмує розвиток вищої юридичної освіти в нашій країні відповідно до європейських стандартів. Наявність системних суперечностей та упушень у змісті проекту Концепції дає підстави для висновку, що поданий на обговорення проект не може бути схвалений і потребує ґрунтовного перероблення й доопрацювання з урахуванням висловлених зауважень.

Ключові слова: вища юридична освіта, фахова підготовка юриста, вдосконалення юридичної освіти, європейські стандарти вищої освіти.

У статті проаналізовано структуру і зміст проекту Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки

правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. Оцінено окремі положення проекту Концепції з погляду їх відповідності європейським стандартам вищої освіти, Закону України «Про вищу освіту», іншим законам України.

В статтє проанализированы структура и содержание проекта Концепции усовершенствования правового (юридического) образования для специальной подготовки правоведа в соответствии с европейскими стандартами высшего образования и правовой профессии. Оценены отдельные положения проекта Концепции с точки зрения их соответствия европейским стандартам высшего образования, Закону Украины «О высшем образовании», иным законам Украины.

The structure and content of the draft Concept of improvement of legal (juridical) education for professional training of a lawyer in accordance with European standards of higher education and legal profession are analyzed in the article. Certain provisions of the draft Concept were assessed for compliance with the European standards of higher education, the Law of Ukraine "On Higher Education" and other laws of Ukraine.

